

الزامات اخلاقی در ارتباطات اجتماعی در سیره رضوی علیه السلام

طیبه کوهستانی^۱

ام البنین شیرزایی پور^۲

ام البنین کوهستانی^۳

چکیده

الزامات اخلاقی، به عنوان یکی از ارکان بنیادین زندگی انسان، تأثیر عمیقی بر کیفیت روابط اجتماعی دارد. ارتباطات اجتماعی، به عنوان نزدیک‌ترین و اساسی‌ترین نوع تعامل میان انسان‌ها شناخته می‌شود. سیره امام رضا علیه السلام به عنوان الگویی کامل و جامع در عرصه اخلاق و رفتار اجتماعی، مملو از آموزه‌ها و الزامات اخلاقی است که می‌تواند راهنمایی مؤثر برای تعاملات انسانی در عصر حاضر باشد. این پژوهش با رویکرد کتابخانه‌ای و روش توصیفی-تحلیلی، و بهره‌گیری از منابع نقلی و وحیانی، با هدف بررسی الزامات اخلاقی در ارتباطات اجتماعی در سیره رضوی علیه السلام تدوین شده است. از برجسته‌ترین یافته‌ها در زمینه الزامات اخلاقی در ارتباطات اجتماعی از دیدگاه سیره رضوی علیه السلام، در حوزه ارتباطات تکوینی می‌توان به رعایت احترام کلامی، سخن گفتن به آرامی و سایر موارد مشابه اشاره کرد. همچنین، محبت در گفتار، درخواست کلامی و خوش اخلاقی از جمله الزامات اخلاقی تکوینی است که رعایت آنها زمینه‌ساز ارتباطی مؤثر و پایدار است. بعد وضعی سیره رضوی علیه السلام بر دروغ نگفتن، شاد کردن مؤمن، دعاکردن و صلح رحم تأکید دارد.

کلیدواژه‌ها

الزامات اخلاقی، ارتباطات اجتماعی، سیره رضوی علیه السلام.

۱. دانش‌آموخته سطح ۳، گرایش: تفسیر و علوم قرآنی، مدرسه علمیه تخصصی حضرت نرجس علیه السلام، زاهدان،

koohestani24.t@gmail.com

۲. دانش‌آموخته سطح ۳، گرایش: تفسیر و علوم قرآنی، مدرسه علمیه تخصصی حضرت نرجس علیه السلام، زاهدان.

۳. دانش پژوه سطح ۴، گرایش: تفسیر تطبیقی، مدرسه علمیه تخصصی حضرت صدیقه کبری علیه السلام، قم.

مقدمه

اخلاق اجتماعی یکی از ارکان اساسی در شکل‌دهی به روابط انسانی و ایجاد جامعه‌ای سالم و پویا است. سیره امام رضا (ع) به عنوان الگویی کامل و جامع در عرصه اخلاق و رفتار اجتماعی، مملو از آموزه‌ها و الزامات اخلاقی است که می‌تواند راهنمایی مؤثر برای تعاملات انسانی در عصر حاضر باشد.

امام رضا (ع)، هشتمین امام شیعیان، به عنوان نمونه‌ای کامل از اخلاق و خدامحوری در زندگی بشری شناخته می‌شوند. سیره ایشان در تمامی ابعاد زندگی، به ویژه در حوزه ارتباطات اجتماعی، الهام‌بخش و آموزنده است. در دنیای امروز که ارتباطات نقش محوری در زندگی اجتماعی ایفا می‌کند، بازخوانی سیره اخلاقی امام رضا (ع) و استخراج الزامات اخلاقی آن، اهمیت ویژه‌ای یافته است.

با توجه به اهمیت این موضوع، پرسش اصلی این است که الزامات اخلاقی در ارتباطات اجتماعی در سیره رضوی (ع) چیست؟ بر اساس آموزه‌های قرآنی و روایات معصومین، الزامات اخلاقی در ارتباطات اجتماعی در سیره رضوی (ع) را می‌توان در دو بعد تکوینی و وضعی دسته‌بندی کرد که هر دو الزام بسیار مهمی در حفظ و تقویت این حقوق ایفا می‌کنند. در این زمینه، هرچند کتاب‌ها و منابع متعددی نگارش شده است، اما اغلب الزامات اخلاقی در ارتباطات در سیره رضوی (ع) به صورت اجمالی و گذرا پرداخته‌اند و تحلیل جامع و کاربردی ارائه نشده است؛ بنابراین، مقاله حاضر با هدف تقویت ارتباطات اجتماعی، به بررسی و تبیین مهم‌ترین الزامات اخلاقی ارتباطات اجتماعی در سیره رضوی (ع) در دو بُعد تکوینی و وضعی می‌پردازد.

الف) مفهوم شناسی

مفهوم‌شناسی یکی از پیش‌نیازهای هر تحقیق و پژوهشی است؛ لذا در این پژوهش به مفهوم‌شناسی الزامات اخلاقی ارتباطات اجتماعی در سیره رضوی (ع) از نظر لغوی و اصطلاحی پرداخته شده است.

۱. مفهوم واژه الزامات

واژه «الزامات» در لغت به معنای پایداری و دوام فطری از سوی خدا یا از خود انسان و یا الزام به حکم و فرمان است. (راغب اصفهانی، ۱۳۷۴ش، ج ۴، ص ۱۳۱)، در جای دیگر لزم، لزوم و لزام به معنی ثبوت و دوام و حال الزام به معنی اثبات، ادامه و ایجاب است.

الزام در آیه «أَنْزَلْنَاهَا وَأَنْتُمْ لَهَا كَارِهُونَ» (هود(۱۱)، آیه ۲۸) به معنی اجبار و الجاء و نوعی از الزام است، ضمیر «ها» به «رحمة» در صدر آیه باز می‌گردد. یعنی آیا شما را به آن رحمت (ایمان به خدا و رسول) اجبار می‌کنیم؟ حال آنکه «لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ». (قرشی بنایی، ۱۴۱۲ق، ج ۶، ص ۱۸۷) واژه «الزامات» در اصطلاح به معنای مجموعه‌ای از قوانین، مقررات، شرایط یا اصول لازم و ضروری است که افراد، گروه‌ها یا سازمان‌ها را ملزم به رعایت یا انجام آنها می‌کند. این الزامات به منظور حفظ نظم، تضمین تحقق اهداف و تضمین استمرار فعالیت‌ها تعیین می‌شوند و می‌توانند منشأ حقوقی، اخلاقی، قراردادی یا اجتماعی داشته باشند. (مهدوی‌کنی، ۱۳۷۷ش، ص ۳۹۵؛ مصباح‌یزدی، ۱۳۹۲ش، ص ۵۸)

در منابع حقوقی، «الزام» به معنای تضمین اجرای قواعد و قوانین است که افراد را ملزم به انجام وظایف یا پرهیز از رفتارهای منع شده می‌کند. این الزامات نقش مهمی در ایجاد نظم و عدالت در جامعه ایفا می‌کنند. همچنین در حوزه اخلاق و رفتار اجتماعی، «الزام» به معنای تعهد به اصول و ارزش‌هایی است که رفتارهای انسانی را جهت می‌بخشد و حفظ همزیستی مسالمت‌آمیز را ممکن می‌سازد. (زیادلو، ۱۴۰۱ش، ص ۲۵) برای این اساس، «الزامات» به معنای لغوی «پایداری، دوام و اجبار» است و در اصطلاح، به مجموعه‌ای از قوانین، مقررات یا اصول ضروری گفته می‌شود که افراد، گروه‌ها یا سازمان‌ها ملزم به رعایت آنها هستند. این الزامات با هدف حفظ نظم، دستیابی به اهداف و تداوم فعالیت‌ها وضع شده و می‌توانند منشأ حقوقی، اخلاقی، قراردادی یا اجتماعی داشته باشند. در حقوق، به معنای تضمین اجرای قوانین و در اخلاق، به معنای تعهد به اصول برای جهت‌دهی به رفتارها و حفظ همزیستی است.

۲. مفهوم واژه ارتباط

واژه «ارتباط» در لغت به معنی برقرار کردن پیوند و رابطه است؛ این کلمه مصدر باب افتعال بوده و در زبان فارسی به دو صورت مصدری به معنی پیوند دادن و یا به شکل اسم مصدر به معنی پیوستگی به کار می‌رود (جان‌آبادی، ۱۳۹۴ش، ص ۱۶)، در علوم ارتباطات اجتماعی، واژه «ارتباط» در زمینه انتقال، انتشار اطلاعات، اندیشه‌ها و ... استعمال می‌شود. (زورق، ۱۳۸۹ش، ص ۳۷)

با توجه به عنوان نوشتار واژه «ارتباط مؤثر»، یک ارتباطی است که در آن فرستنده بتواند منظور خود را به گیرنده پیام انتقال دهد. درک صحیح پیام، اولین و مهم‌ترین معیار اثر بخشی ارتباط است، اما در همه حال تنها

به قصد انتقال مفاهیم صورت نمی‌گیرد؛ لذا نظریه‌پردازان ارتباط مؤثر را در پنج مورد قابل بررسی می‌دانند: درک، لذت، گسترش روابط، نفوذ در نگرش، کنش (ر.ک: ایروانی، خداپناهی، ۱۳۸۷ش، ص ۱۰؛ موسوی، و همکاران، ۱۳۹۷ش، ص ۲۲)

«ارتباط» در اصطلاح، فرآیندی شامل تبادل معنادار اطلاعات، مفاهیم، ایده‌ها، احساسات و یا رفتارها میان دو یا چند فرد یا سیستم است. (فیاض، ۱۳۸۹ش، ص ۳۰۸) هم‌چنین به معنای انتقال واقعیات، اعتقادات و واکنش‌های عاطفی نیز آمده است. (شایان مهر، ۱۳۷۹ش، ج ۱، ص ۴۸) بنابراین واژه «ارتباط» در لغت به معنای ایجاد پیوند و رابطه است و در حوزه علوم ارتباطات اجتماعی، به انتقال اطلاعات و اندیشه‌ها اطلاق می‌گردد. ارتباط مؤثر، فرآیندی است که طی آن فرستنده با موفقیت مقصود خود را به گیرنده منتقل می‌کند. با وجود اینکه درک صحیح پیام، معیار اصلی اثربخشی محسوب می‌شود، ارتباط مؤثر فراتر از انتقال صرف مفاهیم بوده و از پنج جنبه قابل بررسی است: درک متقابل، ایجاد لذت، گسترش روابط، نفوذ در نگرش‌ها، و تسهیل کنش. به طور کلی، این مفهوم در اصطلاح به تبادل معنادار اطلاعات، واقعیات، اعتقادات و واکنش‌های عاطفی میان افراد اشاره دارد.

۳. مفهوم واژه اجتماعی

واژه «اجتماع» در لغت به معنای گردآمدن و جمع شدن است و هنگامی که گروهی از افراد در یک مکان گرد هم می‌آیند که به این عمل اجتماع می‌گویند. در زبان عربی به معنای اتفاق نظر، توافق جمعی، پیوستگی آمده است (ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۸، ص ۵۳؛ ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۱، ص ۴۷۹) واژه «اجتماع» در اصطلاح به معناهای متعددی است که از جمله آن: مجموعه‌ای از افراد که دارای علقه اجتماعی مشترک و تعهدات مشترک و به نسبت پایدار همراه با تعاملاتی گرم باشند اجتماع گفته می‌شود (جوان، ۱۳۸۳ش، ص ۱۰) به مجموعه افراد و گروه‌هایی گفته می‌شود که در یک منطقه مشخص زندگی می‌کنند و با هم ارتباطات متقابل دارند و دارای ساختار اجتماعی در بین افراد است که موجب هدایت رفتار و گفتار آن‌ها می‌گردد و هویت جمعی در پی دارد که عاملی برای احساس تعلق و وابستگی به اجتماع است و پیوند عمیق در جامعه ایجاد می‌کند (آراسته خو، ۱۳۷۰ش، ص ۷۴)

ارتباط اجتماعی: عبارت است از فن انتقال اطلاعات؛ افکار و رفتارهای انسانی از یک شخص به شخص دیگر (ساروخانی، ۱۳۹۲ش، ص ۴۲) بنابراین «اجتماع» به گردهمایی و تعامل پایدار گروهی از افراد با علائق و تعهدات مشترک، که در یک منطقه جغرافیایی مشخص سکونت داشته و از ساختار اجتماعی هدایت‌گر رفتار و احساس تعلق جمعی برخوردارند، اطلاق می‌شود.

۵. مفهوم واژه سیره

واژه «سیره» از ماده «سیر» گرفته شده و در لغت به معنای «طریقه، نحوه، سبک انجام دادن کار و...» به کار می‌رود. (ابن فارس، ۱۴۰۴ق، ج ۳، ص ۱۲۰؛ ابن منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۸۹) واژه «سیره» در اصطلاح معانی متعددی دارد اما در این نوشتار عبارت است از، چگونگی رفتار فرد، آن هم رفتاری ظابطه‌مند و شامل تمام عملکردهای شخصی که از آن به سنت یاد می‌شود. (موسوی، ۱۳۹۷ش، ص ۲۲؛ ابن منظور، ص ۹۰) منظور از «سیره رضوی» تمام عملکردهای امام رضا (ع) اعم از رفتاری و گفتاری است.

ب) الزامات اخلاقی تکوینی در ارتباطات اجتماعی سیره‌ی رضوی (ع)

الزامات اخلاقی تکوینی، ریشه در فطرت انسانی دارند و بدون نیاز به قانون‌گذاری خاص، مطلوبیت و حسن ذاتی دارند. در سیره رضوی، این موارد به عنوان پایه‌های اصلی یک ارتباط سالم و انسانی مطرح شده‌اند که در ذیل به اهم این موارد پرداخته می‌شود.

۱. ابراز محبت

یکی از بنیادی‌ترین احساسات انسانی «ابراز محبت» است که می‌تواند روابط را تقویت کرده و زندگی را زیباتر کند. امروزه کلام به عنوان ابزاری قدرتمند برای ابراز محبت و عاطفه شناخته می‌شود. محبت در کلام نه تنها به معنای بیان احساسات مثبت و محبت‌آمیز است، بلکه شامل انتخاب واژه‌ها، لحن صدا و نحوه بیان نیز می‌شود که می‌تواند تأثیر عمیقی بر روحیه و احساسات دیگران بگذارد؛ زیرا انسان از طریق محبت است که مجذوب کسی می‌شوند. (ر.ک: محدثی، ۱۳۷۸ش، ص ۱۱)

فهرست منابع و مآخذ

*قرآن

کتاب

۱. ابن ابی جمهور، محمد بن زین الدین، عوالی اللثالی العزیزیه فی الأحادیث الدینیّه، ج ۴، قم: دار سید الشهداء للنشر، ۱۴۰۵ ق.
۲. ابن بابویه، محمد بن علی، الخصال، مصحح: غفاری، علی اکبر، ج ۱، قم: جامعه مدرسین، ۱۳۶۲ ش.
۳. ابن بابویه، محمد بن علی، عیون أخبار الرضا علیه السلام، ج ۲، تهران: نشر جهان، ۱۳۷۸ ق.
۴. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، ترجمه حسن زاده، مترجم: حسن زاده، صادق، قم: انتشارات آل علی علیه السلام، ۱۳۸۲ ش.
۵. ابن شعبه حرانی، حسن بن علی، تحف العقول، چاپ: دوم، قم: جامعه مدرسین، ۱۴۰۴ ق.
۶. ابن عطیه اندلسی، عبدالحق بن غالب، المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز، ج ۴، تحقیق: عبدالسلام عبدالشافی محمد، بیروت: دارالکتب العلمیه، ۱۴۲۲ ق.
۷. ابن فارس، أحمد بن فارس، معجم مقاییس اللغة، محقق: هارون، عبد السلام محمد، ج ۴، قم: مکتب الاعلام الاسلامی، ۱۴۰۴ ق.
۸. ابن فهد حلّی، احمد بن محمد، عدّه الداعی و نجاح الساعی، محقق: موحّدی قمی، احمد، ناشر: دار الکتب الإسلامی، ۱۴۰۷ ق.
۹. آراسته خو، محمد، (نقد و نگرش بر فرهنگ اصطلاحات علمی - اجتماعی)، چاپ دوم، تهران: گستره، ۱۳۷۰ ش.
۱۰. برقی، احمد بن محمد بن خالد، المحاسن، محقق / مصحح: محدث، جلال الدین، ج ۱، چاپ دوم، قم: دار الکتب الإسلامیّه، ۱۳۷۱ ق.
۱۱. جانآبادی، حسین، درآمدی بر مهارت‌های ارتباطی، زاهدان: دانشگاه سیستان و بلوچستان: نشر مرنديز، ۱۳۹۴ ش.
۱۲. جوان، عبدالله، نظم اجتماعی در اسلام، قم: مرکز پژوهش‌های اسلامی صدا و سیما، ۱۳۸۳ ش.

۱۳. حلوانی، حسین بن محمد بن حسن بن نصر، نزهة الناظر و تنبيه الخاطر، قم: مدرسة الإمام المهدي عليه السلام، ۱۴۰۸ق.
۱۴. حمیری، عبد الله بن جعفر، قرب الإسناد، قم: مؤسسه آل البيت عليهم السلام، ۱۴۱۳ق.
۱۵. دیلمی، حسن بن محمد، إرشاد القلوب إلى الصواب، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ق.
۱۶. راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ترجمه و تحقیق مفردات الفاظ قرآن، ج ۴، چاپ دوم، تهران: مرتضوی، ۱۳۷۴ش.
۱۷. زورق، محمد حسن، ارتباطات و آگاهی (مفاهیم، مبانی و ارزش‌ها)، تهران: سروش، ۱۳۸۹ش.
۱۸. زیادلو، محمد، آقاعلی، مسلم اخلاق و حقوق بین‌الملل، تهران: انتشارات مافی، ۱۴۰۱ش.
۱۹. شایان مهر، علیرضا، دایره المعارف تطبیقی علوم اجتماعی، تهران: کیهان، ۱۳۷۹ش.
۲۰. صادقی تهرانی، محمد، الفرقان فی تفسیر القرآن بالقرآن، چاپ دوم، قم: انتشارات فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۵ش.
۲۱. طبرسی، حسن بن فضل، مکارم الأخلاق، چاپ چهارم، قم: الشریف الرضی، ۱۴۱۲ق.
۲۲. طبرسی، فضل بن حسن، مترجمان، ترجمه مجمع البیان فی تفسیر القرآن، تهران: انتشارات فراهانی، ۱۳۶۰ش.
۲۳. طبرسی، فضل بن حسن، مجمع البیان فی تفسیر القرآن، چاپ سوم، تهران: انتشارات ناصر خسرو، ۱۳۷۲ش.
۲۴. عیاشی، محمد بن مسعود، تفسیر العیاشی، محقق / مصحح: رسولی محلاتی، سید هاشم، ج ۱، تهران: المطبعة العلمية، ۱۳۸۰ق.
۲۵. فراهیدی، خلیل بن احمد، العین، چاپ دوم، قم: نشر هجرت، ۱۴۰۹ق.
۲۶. فیاض، ابراهیم، تعامل دین، فرهنگ و ارتباطات، تهران: شرکت چاپ و نشر بین‌الملل، ۱۳۸۹ش.
۲۷. قرشی بنایی علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۶، چاپ: ششم، تهران: دار الکتب الاسلامی، ۱۴۱۲ق.
۲۸. قمی مشهدی، محمد بن محمدرضا، تفسیر کنز الدقائق و بحر الغرائب، محقق / مصحح: درگاهی، حسین، ج ۳، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، سازمان چاپ و انتشارات، ۱۳۶۸ش.

۲۹. کلینی، محمد بن یعقوب، الکافی، محقق: غفاری علی اکبر و آخوندی، محمد، چاپ چهارم، تهران: دار الکتب الإسلامیه، ۱۴۰۷ ق.

۳۰. لیشی واسطی، علی بن محمد، عیون الحکم و المواعظ، قم: دار الحدیث، ۱۳۷۶ ش.

۳۱. مجلسی، محمد باقر بن محمد تقی، مرآة العقول فی شرح أخبار آل الرسول، ج ۹، چاپ دوم، تهران: دار الکتب الإسلامیه، ۱۴۰۴ ق

۳۲. مجلسی، محمد باقر، بحار الأنوار، چاپ: دوم، بیروت: دار إحياء التراث العربی، ۱۴۰۳ ق.

۳۳. محسن قرائتی، تفسیر نور، چاپ: یازدهم، تهران: مرکز فرهنگی درس‌هایی از قرآن، ۱۳۸۳ ش.

۳۴. مفید، محمد بن محمد، الأمالی، محقق: استاد ولی، حسین و غفاری علی اکبر، قم: کنگره شیخ مفید، ۱۴۱۳ ق.

۳۵. منسوب به علی بن موسی، امام هشتم علیه السلام، الفقه المنسوب إلى الإمام الرضا علیه السلام، مشهد: مؤسسه آل‌البیت علیهم السلام، ۱۴۰۶ ق.

۳۶. مهدوی کنی، غلامرضا، اخلاق و حقوق تهران: دانشگاه باقرالعلوم، ۱۳۷۷ ش.

۳۷. موسوی، سید محمد حسین؛ زارعی محمد؛ رضوی دوست غلامرضا؛ کوهستانی طیه، مهارت‌های ایجاد ارتباط در بُعد فردی و موانع آن با تکیه بر سیره جعفری علیه السلام، زاهدان: دانشگاه سیستان و بلوچستان، ۱۳۹۷ ش.

۳۸. نراقی، احمد بن محمد مهدی، معراج السعاده، چاپ ششم، قم: هجرت، ۱۳۷۸ ش.

مقاله

۱. آذربایجانی، مسعود؛ پاینده، محمد؛ غلامرضایی، جواد؛ سلطانی، زینب، ساخت و اعتبار یابی آزمون بخل

بر اساس منابع اسلامی، نشریه روانشناسی تربیتی، شمار ۷، ۱۴۰۳ ش

۲. اشراقی، منیره، بخل و آسایش انسان، نشریه حدیث و اندیشه، شماره ۶، ۱۳۸۷ ش.

۳. بهرامیان، سمیه، نادى، محمدعلی، کریمی، فریبا، واکاوی مولفه‌های شادی در اسلام و اعتباریابی آن با هدف ایجاد گسترش مدارش شاد، شماره ۲۶، ۱۳۹۸ ش.

۴. جواد محدثی، راه‌های ایجاد محبت اهل بیت در نوجوانان و جوانان، نشریه فرهنگ کوثر، شماره ۲۹، ۱۳۷۸ ش.
۵. حقانی، حسین، صله رحم یک وظیفه مهم الهی، نشریه درس‌هایی از مکتب اسلام، شماره ۲، ۱۳۶۶ ش.
۶. راغب رحیمی، میهن، بهادر، قیم، جایگاه علم‌آموزی در اسلام، نشریه جندی شاپور، شماره ۳، ۱۳۹۴ ش.
۷. شجاعی، احمد، سخن نیک از منظر قرآن کریم، نشریه معرفت، شماره ۱۵۲، ۱۳۸۹ ش.
۸. شمس الدینی، خداداد، معیارها و شرایط شادی در اسلام (۲)، نشریه فرهنگ کوثر بهار، شماره ۷۷، ۱۳۸۸ ش.
۹. صادقی مال امیری، منصور، رفتارهای سه گانه بخل، میانه روی و اسراف از دیدگاه سیستمی، نشریه مدیریت اسلامی، شماره ۸۸، ۱۳۹۳ ش.
۱۰. صفورائی پاریزی، محمدمهدی، سلامت اجتماعی در پرتو عمل به آموزه قرآنی صله رحم، همایش بین المللی قرآن و سلامت اجتماعی، مجموعه مقالات نخستین همایش بین المللی قرآن و سلامت اجتماعی جلد ۲، ۱۴۰۴ ش.
۱۱. طالقانی، الوهاب عبد سید، ارزش علم آموزی و تربیت از منظر کریم، نشریه: قرآنی کوثر، شماره ۳۲، ۱۳۸۸ ش.
۱۲. عابدینی، محمدرضا، صله رحم پل مهربانی به سوی محبت الهی، نشریه پاسدار اسلام، شماره ۴۶۷-۴۶۸، ۱۴۰۰ ش.
۱۳. عالمی، محمدانور، آثار و پیامدهای دروغ در خانواده، دو فصلنامه علمی - تخصصی خانواده در آینه فقه، شماره ۹، ۱۴۰۲ ش.
۱۴. قربانی، هاشم، بررسی انتقادی ارتباط معنایی «دعا» و «خواستن» در آموزه‌های اسلامی و قانون جذب، نشریه اندیشه نوین دینی، شماره ۶۴، ۱۴۰۰ ش.
۱۵. قنبری، نفیسه؛ گرجی چالسبازی، صغری، آثار اخروی عفو و گذشت از منظر آیات و روایات، نشریه ره توشه، شماره ۱۴۵، ۱۴۰۲ ش.

۱۶. کبری، علی اکبر، شاهروردی، محمدرضا، عبابی کوپائی، محمود، کوچنانی، قاسم علی، جستاری در حسن خلق و آثار آن از منظر قرآن و حدیث با تأکید بر اصلاح سبک زندگی، نشریه مطالعات قرآن و حدیث سفینه، شماره ۶۹، ۱۳۹۹ش.
۱۷. کتبی، مرتضی، دروغ: پدیده روانی - اجتماعی کلان و کهن (انگیزه ها، ابزارها و صورت ها)، نشریه پژوهش و نگارش کتب دانشگاهی، شماره ۱۳۸۱، ۸ش.
۱۸. کریمی، حسن، فرخی، نورعلی، مسعودی، عبدالهادی، ساخت و اعتباریابی مقیاس عفو و گذشت بر اساس آموزه های اسلام، نشریه پژوهش نامه روان شناسی اسلامی، شماره ۵، ۱۳۹۵ش.
۱۹. گرد، مرضیه، صمیمیت در خانواده تحیکم روابط خانواده، نشریه پیوند، شماره ۴۱۰، ۱۳۹۲ش.
۲۰. مصباح یزدی، محمدتقی، الزام اخلاقی و حقوقی، مفهوم الزام و مصادیق آن در اخلاق و حقوق، پایگاه راسخون، ۱۳۹۲ش.
۲۱. مصباح، محمدتقی، پاره ای از بایسته های علم آموزی در کلام امیرمؤمنان علی علیه السلام، نشریه معرفت، شماره ۲۴۱، ۱۳۹۶ش.
۲۲. میرزایی، رضا، عطاری، ابوالفضل، عوقی، حسین، مقصود از رحم در «صله رحم»، نشریه فقیهان، شماره ۲، ۱۳۹۶ش.